

ІНТЕРДИСЦИПЛІНАРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Роман ДМИТРУК

**РЕКОНСТРУКЦІЯ ПРИРОДНИХ УМОВ ЧАСУ ФОРМУВАННЯ
ЛЕСОВО-ГРУНТОВОЇ ПАЧКИ
БАГАТОШАРОВОЇ ПАЛЕОЛІТИЧНОЇ СТОЯНКИ ВЕЛИКИЙ ГЛИБОЧОК I
(НА ОСНОВІ МАЛАКОФАУНИ)**

Територія Подільської височини є надзвичайно цікавим об'єктом для вивчення геологами, палеогеографами, геоморфологами, археологами. Кожен з дослідників може знайти тут свою наукову нішу: у глибоких долинах річок на каньйоні Дністра відслонюються відклади від докембрію до голоцену, часто багаті на фауністичні рештки; характер дочетвертинного розвитку території призвів до формування нетипових для інших територій структур рельєфу – північний уступ Подільської височини, Товтри (Медобори), каньйон Дністра. Для археологів–палеолітиків ця територія, особливо Подністров'я, є справжньою “меккою”. Тут розташовані такі відомі стоянки як Молодове I і V, Кормань IV, Кетроси, Стінка тощо [Анисюткин, 1966, с. 131-136, Кетросы..., 1981; Многослойная палеолитическая стоянка Кормань IV..., 1987; Многослойная палеолитическая стоянка Молодова V, 1987; Молодова I..., 1981]. Вони вивчені досконало як археологами, так і спеціалістами із суміжних наук – геологами-четвертинниками, геоморфологами, палеонтологами та іншими. Територія північного Поділля, як осередок палеоліту, є не настільки званою. Тут, за винятком декількох стоянок (Куличівка, Старий Вишневець тощо), вивчених комплексно, не було відомо [Иванова, Ренгартен, 1975, с. 52-68; Ситник, 2000].

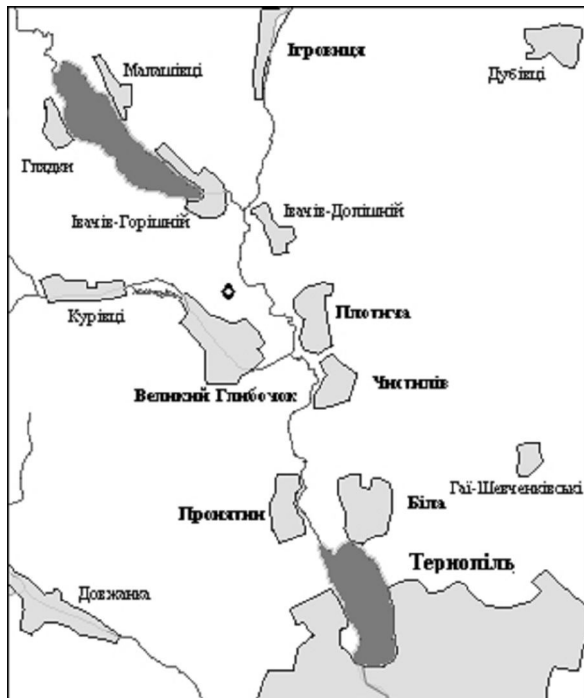

Рис. 1. Карта-схема розміщення палеолітичної стоянки Великий Глибочок I
Fig. 1. Kart-scheme of location of Paleolithic site Velykyj Glybochok I

З середини 70-их років ХХ ст. на Північному Поділлі починає працювати експедиція Тернопільського краєзнавчого музею. Незабаром світ побачили роботи з досліджень таких палеолітичних стоянок цієї території: Тернопіль, Пронятин, Великий Глибочок, Буглів, Ванжулів тощо, частина з яких виявились багатощаровими. Часто артефакти знаходилися у неперевідкладеному стані [Ситник, 2000; Ситник, Богущкий, 1998]. Це, у свою чергу, дозволяло геологам і палеогеографам встановлювати час та природні умови цих культурних горизонтів.

Однією з таких стоянок є Великий Глибочок I. Ця багатощарова палеолітична стоянка розташована в 10 км на північний захід від м. Тернополя на правому березі р. Серет на вершині товтрового пагорба (рис. 1) [Ситник, Богущкий, 1998]. Вона входить до так званої тернопільської групи палеолітичних місцезнаходжень. Під час проведення археологічних робіт у кінці 1980 – на початку 90-их років тут відкрито мустьєрський горизонт, який залягає вище зруйнованого горохівського викопного ґрунтового комплексу, та декілька пізньоашельських,

що у свою чергу залягають на залишках коршівського викопного ґрунту та у тернопільському підгоризонті [Ситник, Богуцький, 1998]. У лесових та палеоґрунтових горизонтах і підгоризонтах знайдено рештки викопних організмів, зокрема ссавців та молюсків, що є надзвичайно цінним при встановленні умов проживання тут палеолітичної людини.

Викопна фауна молюсків багатощарової палеолітичної Великий Глибочок I нами вивчалась протягом двох польових сезонів. Упродовж першого (1999 р.) було опробовано верхню – надгорохівську – частину розрізу (проби 1-8) та частково середньоплейстоценові леси (проби 2.1, 2.2, 3.1–3.3). Нижня частина розрізу (рештки коршівського викопного ґрунту – надгорохівська соліфлюкційна пачка і ін.) досліджувалась під час польового сезону 2002 р. у зачистці з розкопу I, де потужність цих відкладів є максимальною. Тоді було відібрано проби 1.1–1.14.

Ідентифіковану фауну молюсків розрізу палеолітичної стоянки Великий Глибочок I подано у табл. 1, а місця відбору проб зазначено на рис. 2. Розташування досліджуваного розрізу (привершинна частина товтрового пагорба) не виключає можливості часткового переносу порід і, відповідно, фауни.

Для визначення видового складу виявлених малакофауністичних комплексів та для їх палеоінтерпретації нами використано визначники та методичні посібники І. Ліхарева та Е. Раммельмейера [Лихарев, Раммельмейер, 1952], В. Ложека [Ložek, 1964], С. Александровіча [Alexandrowicz, 1987]. Згідно застосовуваної нами схеми поділу фауни молюсків за умовами проживання на екологічні групи, усю знайдену у розрізі фауну можна поділити на наступні групи:

Табл. 2 Екологічні групи молюсків (за В. Ложеком [Ložek, 1964] та С.В. Александровічем [Alexandrowicz, 1987])

Екологічна група	Умови проживання
Fm	– чагарниково–лісові види, що зустрічаються у середньо–зволожених місцях (<i>Semilimax kotulai</i>)
MM	– мезофільні види з широким спектром умов проживання (<i>Trichia hispida</i>);
Md	– мезофільні види місць із середньою зволоженістю (<i>Succinea oblonga elongata</i> , <i>Columella columella</i>)
So	– форми відкритих місць, довільно зволожених: від сухих до підмоклих (<i>Pupilla loessica</i> , <i>Pupilla muscorum</i> , <i>Vallonia tenuilabris</i> , <i>Vallonia pulchella</i> , <i>Vallonia costata</i>)
WD	– види, типові для сильно зволожених і підмоклих місць (<i>Vertigo genesii</i>).

Окрім того, усю виявлену фауну молюсків можемо розділити на дві групи по відношенню до температури: до однієї віднести широкорозповсюджені палеарктичні види, по іншому – убіквістів (*Trichia hispida*, *Succinea oblonga elongata*, *Pupilla muscorum*, *Vallonia pulchella*, *Vallonia costata*, *Vertigo genesii*), а до іншої – холодолюбні чи холодостійкі види (*Semilimax kotulai*, *Columella columella*, *Pupilla loessica*, *Vallonia tenuilabris*) [Дмитрук, 2002, с. 206-209; Лихарев, Раммельмейер, 1952].

Підраховувавши частку кожної екологічної групи молюсків у зразку (згідно схеми поділу фауни за В. Ложеком), можна зробити реконструкції умов формування досліджуваної пачки відкладів. Відповідно до зміни кліматичних умов змінюються частки тих чи інших екологічних груп молюсків у складі малакокомплексів, що відображено на рис. 3.

Аналіз викопних малакокомплексів засвідчує, що практично в усіх випадках комплексовизначаючими формами є холодолюбні форми відкритих біотопів, а усі виявлені комплекси можна віднести до аркто-бореально-альпійських [Дмитрук, 2002, с. 206-209; Лихарев, Раммельмейер, 1952; Alexandrowicz, 1987; Ložek, 1964].

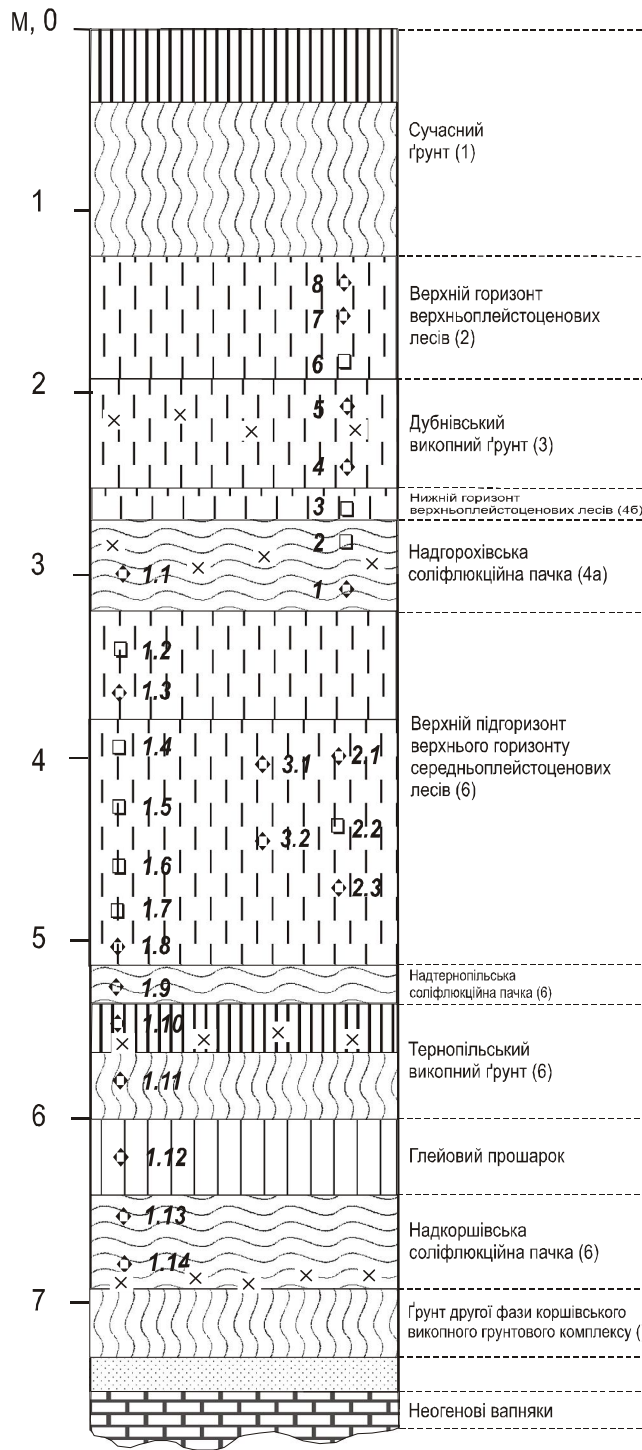

Рис. 2. Схематичний розріз палеолітичної стоянки Великий Глибочок I
 Fig. 2. Schematic cross-section of the Paleolithic site Velykyj Glybochok I

ким підгоризонтом; з цим прошарком пов'язане зростання частки холодолюбної форми *Pupilla loessica*).

З тернопільського підгоризонту і надтернопільської соліфлюкційної пачки відібрано зразки 1.9–1.11. Найбільш багатим у видовому і кількісному відношеннях є низ тернопільського ґрунту. Він відрізняється від пачки, що залягає вище, знаходженням тут виду

Перша із застосованих схем поділу малакофауни дозволяє виявити зміну зволоженості території дослідження, що проявлялось у свою чергу через еволюцію рослинних ценозів. Друга схема дає змогу відстежити зміни у температурному режимі.

Аналіз отриманої фауни молюсків дозволяє здійснити наступні реконструкції природних умов часу формування лесово–ґрунтової пачки стоянки Великий Глибочок I.

Після закінчення формування верхнього (другої фази) ґрунту коршівського викопного педокомплексу приходить похолодання – умови стають перигляціальними. Наслідком цього є зниження температур та поступове зменшення зволоженості території. Про це свідчить формування надкоршівської соліфлюкційної пачки і виявлення у ній холодолюбних таксонів. Серед тогочасних рослинних угруповань домінують відкриті, хоча подекуди зустрічаються і чагарниково-лісові. Останнє стосується вододільних ділянок, оскільки у пониженнях рельєфу, якими були балки, яри, річкові долини, роль чагарниково-лісових рослинних угруповань, імовірно, була значно помітнішою. Таку тенденцію слід враховувати для усього часу формування досліджуваної лесово-ґрунтової пачки. Також у цей час відбувається незначна акумуляція лесового матеріалу, на що вказує присутність у відкладах надкоршівської соліфлюкційної пачки виду *Pupilla loessica*.

Лес, який акумулювався після формування надкоршівської соліфлюкційної пачки, тут не зберігся (не виключено, що йому відповідає глейовий прошарок між надкоршівською соліфлюкційною пачкою і тернопільським підгоризонтом).

Semilimax kotulai, який вказує на присутність у тогочасних фітоценозах чагарниково-лісової рослинності, хоча переважаючими у рослинному покриві були відкриті фітоценози. Температури були низькими, до кінця часу формування цього горизонту зменшується зволоженість території.

Загалом, ландшафти охарактеризованої частини розрізу можна визначити як тундрові з домішкою лісотундрових.

Вище у розрізі залягає верхній підгоризонт верхнього горизонту середньоплейстоценових лесів. Фауна молюсків у ньому зустрічається рідко, що ускладнює відтворення природної обстановки часу його формування. Загальними рисами часового проміжку, впродовж якого він утворився, є холод і значна лесова акумуляція. Фітоценози є відкритими, домінує тундра. Але зміна у пробах частки *Succinea oblonga elongata*, *Columella columella*, а також подекуди поява *Trichia hispida*, вказує на неоднорідність умов формування цієї товщі – періоди сухі (у пробі 2.1 відсоток вологолюбів становить лише 13,1) чергувались із більш вологими (частка вологолюбів у пробі 3.1 досягає 62,5 %).

Після закінчення акумуляції описаної пачки лесів прийшло потепління, чому відповідає горохівський викопний ґрунтовий комплекс. На жаль, під час опробування фауни молюсків у ньому виявлено не було. По закінченні його формування наступило похолодання, свідченням чого є формування верхньоплейстоцевої частини розрізу, яку можна поділити на чотири частини – надгорохівську соліфлюкційну пачку (4а), лес (4б), дубнівський викопний ґрунт (3) і знову лес (2).

Час формування підгоризонту надгорохівської соліфлюкції (4а) відзначався значною, можливо надмірною, зволоженістю території. На це вказує значний відсоток у пробах видів, які входять до екологічних груп *Md* і *MM*. Для цього часу характерною була також лесова акумуляція. Температури були низькими, у рослинному покриві домінували відкриті тундрові ценози. Внаслідок значної зволоженості території відбувались також соліфлюкційні процеси.

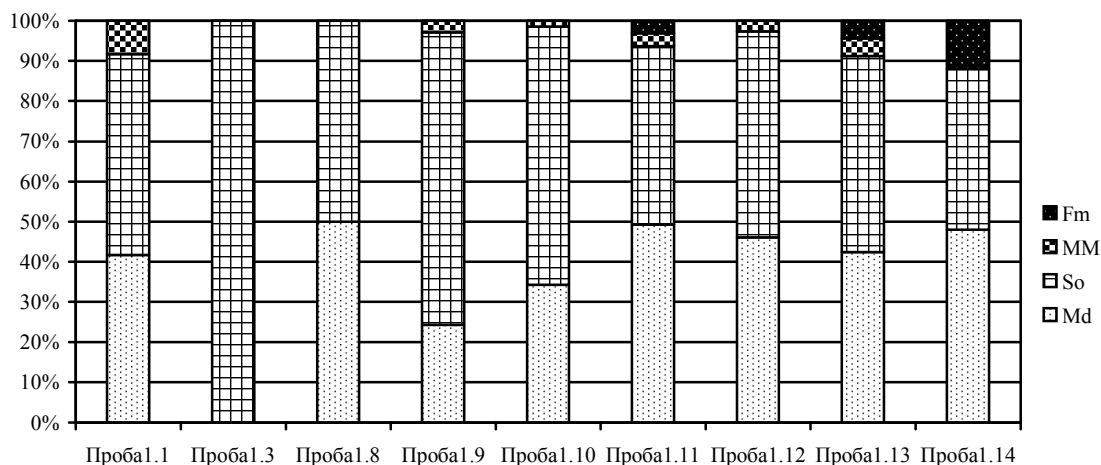

Рис. 3. Розподіл екологічних груп молюсків у розкопі I (зачистка 3) розрізу Великий Глибочок I
 Fig. 3. Distribution of ecological groups of mollusks in excavation area I (cut 3) of section Velykij Glybochok I

Лес підгоризонту 4б практично не зберігся і не містить фауни молюсків, через що природні умови часу його формування не вдалось відтворити.

Надзвичайно цікавою є фауна, яку отримано з дубнівського викопного ґрунту. Час його формування теоретично можливо розділити на два етапи: перший (відповідає нижній частині ґрунту) – більш вологий, другий (верхня частина викопного ґрунту) – більш сухий. У першому

випадку відсоток вологолюбної фауни становить 47,6 при появі гідрофіла *Vertigo genesii*, а у другому – 39,1. Обоє випадках, у порівнянні з лесовими горизонтами, зменшується відсоток холодолюбних форм, хоча їх частка є не меншою 15%. Ідентифікована фауна молюсків також вказує на домінування у рослинному покриві переважно відкритих фітоценозів типу тундр (можливо лісотундр).

Верхній горизонт верхньоплейстоценових лесів має тут незначну потужність і є надзвичайно переробленим у верхній частині сучасними ґрунтовірними процесами. Виявлена фауна молюсків є небагатою, що ускладнює реконструкцію тогочасних природних умов. У її складі домінують форми відкритих місцевостей. З холодолюбних форм виявлено лише *Pupilla loessica*, що також вказує на проходження процесів еолового лесонагромадження. Період відзначався досить значною сухістю, на що вказує невеликий відсоток вологолюбної фауни, хоча до кінця епохи лесової акумуляції кількість її зростає.

ЛІТЕРАТУРА

Анисюткин Н.К.

1966 Новая палеолитическая стоянка Стинка на Среднем Днестре // БКИЧП. – № 131. – С. 131-136.

Дмитрук Р.Я.

2002 Характер змін кількісного складу малакофауни і зв'язок його з кліматичними умовами // Вісник Житомирського педагогічного ун-ту. – Вип. 10. – Біологічні науки. – Житомир. – С. 206-209.

Иванова И.К., Ренгартен Н.В.

1975 Материалы геологии и палеогеографии палеолитической стоянки Куличивка // БКИЧП. – № 44. – М.: Наука. – С. 52-68.

Кетросы.

1981 Мустьерская стоянка на Среднем Днестре. – М.: Наука. – 186 с.

Лихарев И.М., Раммельмейер Е.С.

1952 Наземные моллюски фауны СССР. – М.: Изд-во АН СССР. – 488 с.

Многослойная

1977 палеолитическая стоянка Кормань IV на Среднем Днестре. – М.: Наука. – 183 с.

Многослойная

1987 палеолитическая стоянка Молодова V. Люди каменного века и окружающая среда. – М. – 184 с.

Молодова I.

1981 Уникальное мустьерское поселение на Среднем Днестре. – М.: Наука. – 240 с.

Полянський Ю.

1929 Подільські етюди: Збірник матем.-прир.-лікар. секції наук. Тов-ва ім. Шевченка. – Т. XX. – Львів. – 193 с.

Ситник О.

2000 Середній палеоліт Поділля. – Львів. – 371 с.

Ситник О.С., Богущький А.Б.

1998 Палеоліт Поділля: Великий Глибочок I.–Львів: Українські технології. – 144 с.

Alexanadrowicz S. W.

1987 Analiza malakologiczna w badaniach osdów czwartorzędowych // Geologia. – Т. 13. – Z. 1-2. – Kraków. – S. 3-240.

Ložek V.

1964 Quartarmollusken der Tschechoslovakei. – Praha. – 374 p.

RECONSTRUCTIONS OF THE ENVIRONMENT FROM THE PERIOD OF FORMATION
OF LESS-SOIL MULTILAYERED PALEOLITHIC SITE VELYKYJ GLYBOCHOK I (ON THE
BASE OF MALAKOFAUNA)

The ecological groups of mollusks from the famous multilayered Paleolithic site Velykyj Glybochok I, situated not far from Ternopil' is described in the paper. The samples for mollusks taken from the cross-section of excavation area I, from stratigraphic levels, associated with Korshiv horizon of Rissian stage (cultural layer III), Ternopil' sub-horizon (cultural layer III-B), Horokhiv horizon of Riss-Wurmian stage (cultural layer III-A). Research of the mollusks witnesses about relatively cold and humid climate during the period of existence of these Middle-Pleistocene sites.